

Christian Kwart på Kvikne-ferd i 1635

Av Arne Dag Østigaard

I sommer vart det feira med pomp og prakt at det var fire hundre år sia Christian den fjerde entra trona i dobbeltmonarkiet Danmark - Noreg. Den unge monarken utvikla seg til ein populær og vidløftig herre. Den smale stien han kravde at undersåttane i riket skulle vandre, gav han blanke blaffen i sjøl.

Men trass i at kongen var ein ivrig skjørtejeger og avskydde vatn og grovbrød, var virketrongen veldig. Itte minst hausta landet i nord både sorg og glede av majestetens mange krumspring.

Christian var i konstant pengeknipe etter fiaskoen i tretti-årskrigen (1618 - 48). Hæren hans vart knust i 1627 og kongen stakk av med halen mellom beina, mens Wallenstein herja i Jylland. I 1630 drog så kjæresten Kirsten Munk sin kos. I tillegg låg Christian i kraftig krangel med så vel adel som riksråd. Så det var ikkje rart at den stakkars kongen såg mørkt på tilveret ei tid!

Derfor åt han, drakk og var svært så sjeldan glad etter 1630. Men i det fjerne nord blinka det eit nytt håp i form av sølv og koppar. Dansk kongen hadde sett med misunning på Sverige, som hadde flust av slike metall i fjella. Tiltakslystne og dyktige bergverksfolk vart henta frå Sachsen og frakta opp til den norske fjellheimen.

Ein slik ressursperson var geolog og alkymist Hans Lauritzen, som vart prest i det fjellrike kallet Tunnsetr i 1628. Gamle Tynset strekte seg frå Rendalen til Rørosgard, og frå Hårjedalen til Oppdal. Det er mog-

leg at kongens karar i kanselliet i København hadde rota fram eit merkeleg brev frå 1500-tallet, der det nemnes eit rikt kopparberg i Trøndelagen. Og så vart Herr Hans sporhunden som skulle snuse opp att dette fjellet.

Allereie sommaren 1629 var nypresten travelt opptatt med gruvedrift i annekset Kvikne. Etter sagnet hadde gjetaren Gåmål-Nils snubla over kopparet. Men som kollega Hans Hitteraasen på Røros seksten år etterpå, fekk Nils sjøl lita glede av funnet. For kongen påstod at han eigde alt av utmark, fjell og vidder i landet. Det hadde Vårherre gitt han, så det var ingen vits å protestere.

Etter saksisk skikk blei gruva døpt på tysk: Segen Gottes (Guds velsigning). Men drifta gjekk treigt inntil Herr Hans ramla borti eit kjempesann i 1631. Da ble det liv og røre for alvor i Kvikne. Frå Trondheimsgard hasta lensherre Oluf Parsberg opp til fjellbygda. Deretter farta Hans sjøl ned til den nye byen Christiania for å forhandle med stathaldar Christopher Urne på Akershus slott. Så vart bodstikka sendt med ilpost til Christian i København. Og gjett kven som vart glad? Den kua kongen vart i fyr og flamme og gav straks ordre om takkegudstenester land og strand rundt omkring i tvillingrika. Kopparfjellet i Kvikne skulle nemnes særleg i bønene. Nygruva vart så døpt Gabe Gottes (Guds gave), for endeleg hadde Vårherre sett i nåde til den forpinte monarken!

For Herr Hans med så mange jarn i elden, galdt det no å smi og handle raskt. Først sikra han seg gruva for all framtid. Like etter fekk han kloa i den saksiske berproberen Tobias Kupfer til å drive verket. Han var kanskje den flinkaste gruveeksperten i landet, og fekk sjølvaste Vollan som bustad. Berghauptmannen het Iver

Prip og slo seg ned på prestegarden Skogstad.

Så var alt klappa og klart for storfint besøk. Det var kanskje det første kongebesøket i Østerdalen sia 1206. (Den toårige Håkon Håkonsson). 22. mai 1635 steig den tungvektige kongen om bord på «Arken» med stødig kurs for Kongsberg sølvverk og Kvikne kopperverk. 20. juni trona følget inn i restane av gamle Hamar. Så gjekk det i triveleg trav oppover til presten Jacob Riise i Åmot. Neste stopp var på Vestgard i Stor-Elvdalen, og etter Moraveien venta båtene på Storsjøen. Jonsoknatta blei feira på Gammalstu-Elvål hos Ola Gjermundsson. (Det var forøvrig sonesonen hans, som i 1717 skyssa Ulrich Christian Gyldenløve nordover). Og 24. juni kunne ein lett nervøs Hans Lauritzen ønske ein reisetrøtt majestet velkommen til Tunnusetr prestegard (Prestby).

Det var jonsokdag, og båla blafra i gard og grend, mens signekjerringar dreiv med eldgamle ritual omkring på fjelltoppane. Men det måtte itte Christian få sjå eller høre, for det var nettopp i hans tid at mange norske kvinner og menn vart slept til bål og brann. Lo-va hans frå 1618 var beinhard slik!

Grytidleg 25. juni fortsatte ferda i full fart over Bondåsen på den eldste kviknevegen. Kvilestad først var Prestvangen på Skarpåsen, der det var godt å slappe litt av etter krevjande bakkar. Så heldt følget rast ved Klevan ved Kviknedølstjøenna. Og til slutt vart det pause på Stuggusjøen (Stubsjøen), det kongelege kvilestellet frå kong Øysteins tid. Der hadde folka bygd barhytter, seies det. Så om kvelden fekk dei endeleg auge på Ivar Prip på Skogstad, og det var sikkert ein fyr som var litt skjelven i knea. For samtlige og samtidige kjelder fortel at Christian var utruleg humørsjuk. Ein fransk diplomat skreiv at han sjeldan såg ein kar med så ville auge som den danske monarken!

Christian tok seg god tid i Kvikne. Ein dag ville han inspisere ein dam ved Sverjsjøen. Men den var enda ik-

kje bygd, og pengane hadde truleg hamna i lomma på Kupfer, Prip og kompani. Så gode råd vart svært så dyre! Den snartente bonden Helge Bratbost (Bratbolstad) leide kongen og dei danske hofffolka over den eine blautmyra etter den andre, slik at majesteten til slutt vart lut lei og ønska seg aller helst tilbake til bordets gleder på Skogstad. Slik redda nok den gode Helge skinna til bergverkspatrisiatet på Kvikne, i alle fall foreløpig!

Det seies også at kongen og Lauritzen ein kveld rusla bortover grasvollen, og Christian vart imponert over så godt som grøda såg ut. Men Herr Hans kikka opp på den knallklare himmelen og skjønnte at det var ei kaldnatt i vente. Og sanneleg! Neste morgon var mye svartfrose i fjellbygda. Da vart Tynset skattefritt i tre år, fortel sagnet. Men verkeleg sant er at kongen sørga for at det vart løyvd heile ni tusen riksdalar frå Akershus og Trondhjems amt til det lovande verket!

Christian kunne vere blauthjarta. Derfor reagerte han visstnok sterkt på at dei tvangsutskrivne verksarbeidarane budde i jordhytter. Byggmeisteren Knut Mortensson frå Unset vart bodsendt for å sette opp trivelege trehus nede på Grønntyven. Og etter kongebesøket fekk Knut den store æra å reise det eine vakre kjerketårnet etter det andre rundt om i det gamle Tynset prestegjeld. Av dei er det berre Kviknekjerka som står att som eit monument og minne over ei framgangsrik tid for Nord-Østerdalen. Den er ei barokkjerke, som vi skal ta meir enn godt vare på for ettertida. Det er tydeleg at gruvepresten Lauritzen spytta skikkeleg i nevene og investerte mye av inntektene frå verket i vari-ge verdjar for folket i dei heimlege traktene, og itte søla dei bort eller sendte dei ut av dalen.

Etter ei veke på Kvikne og Tynset farta monarken og følgjet storfornøgd sørover att. Dei kvilte på Hårset i Rendalen og overnatta på Løsset. Kong Christian reiste fleire gonger til landet i nord, men samtidig vikla han

seg etter kvart inn i fleire problem med svigersøner, Riksråd og adelen innalands. Og utalands braka det laus med krig mot Sverige 1643 - 45, da store delar av begge rika gjekk tapt for evig og alltid. Så den gode Christian hadde neppe så mye overskott og tid til bergverka på slutten av levetida!

Men Herr Hans satt att med kongetienden for Tynset og Støren i tillegg til hovudleveringa av kol til verket. Så han stod på god fot med monarken etter besøket! Kongen hadde forøvrig vunne 38 riksdalar i spel på Kvikne like før han fór, men gjorde det godt att da han skjenka presten 100 riksdalar av eigen slunken pung like før han stevna ned til Danmark att.

Det storslagne besøket fekk mange etterspel. Tobias Kupfer vart erstatta av Lorentz Lossius, som i likskap med forgjengaren kom frå Tyskland og begynte karriera på Kongsberg. Men i 1643 fall også Lossius i unåde. Så saman med Peter Petersen Mørck og truleg med vel-signing av Lauritzen skjerpa dei omkring i fjella. Og flaks fekk dei fort, for i 1644 grov dei i Raudhammaren ved Djupsjøen i ingenmannsland mellom Tunnuset og Holtålen prestegjeld. Deretter trefte dei med god hjelp av jegeren Hans Aasen blink i Storvola (Storwartz). Og kva det førte til, er ei lang og velkjend historie! (Røros kopperverk 1644 - 1976).

Men som vi veit dukka sjølvaste kammertenar (finansforvaltar) Jochum Jürgens (Irgens) opp på Rørosvidda sommaren 1646 med eit brev, der han hadde fått privilegium av kongen til å overta verket. Christian stod i botnlaus gjeld til Jürgens, så det var vel ingen veg utanom! Han måtte svikte dei kjære vennene Lauritzen, Lossius og tredjemannen i fellesskapet, prost i Meldal Anders O. Bruse. Irgens hadde god bruk for Lauritzen og Lossius noen år til, men truleg trekte Herr Hans seg roleg attende til verket på Kvikne, mens Lossius, stakkar, døde i 1652.

Men hjarteleg takk for besøket, du salige Christian Kvart!